

УДК 159.923.2:331.546

Н. В. ПІДБУЦЬКА,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, м. Харків

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ “ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ОСОБИСТОСТІ”

У статті аналізуються підходи вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення поняття професіоналізму, психологічних особливостей професіоналів, розкриваються інваріанти професіоналізму/непрофесіоналізму.

Ключові слова: *особистість професіонала, професіоналізм, суб'єкт діяльності, професійна підготовка.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах ХХІ сторіччя, яке пов'язано з постійними змінами та реформами у соціально-економічній ситуації країни, одним з найважливіших чинників конкурентоздатності фахівця на сучасному ринку праці є високий рівень його професіоналізму. Ураховуючи те, що кожного року українські виші випускають тисячі випускників, дуже гострою є проблема високоякісної професійної підготовки студентів. Для цього необхідно розуміти, що, по-перше, розвиток професіоналізму починається як мінімум на стадії вступу до ВНЗ, по-друге, для майбутнього фахівця важливі не лише професійні знання, уміння та навички, а й такі психологічні властивості, які відповідають обраній спеціальності (професійно важливі якості). Отже, для того щоб сприяти формуванню професіоналізму на етапі навчання в університеті, необхідно розуміти сутність та структуру досліджуваної категорії. Тим паче, що проблема становлення професіоналізму носить не лише теоре-

тичне, а й важливе практичне значення. Це підтверджується словами виданого психолога О. О. Бодальова, який стверджує, що непрофесіоналізм завжди призводить до величезних втрат у всіх сферах держави та життя народу [1, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. У психології проблема професіоналізації розкривається в рамках професійного становлення та самовизначення особистості (Б. Г. Ананьєв, Г. О. Балл, Б. Ф. Ломов, В. О. Бодров, Н. Ю. Волянчук, Е. Ф. Зеєр, Є. О. Климов, Н. С. Пряжников, Є. С. Романова, О. Д. Сафін та ін.), досліджуються акмеологічні чинники розвитку професіоналізму (О. О. Бодальов, Т. М. Буякас, А. О. Деркач, В. Г. Зазикін, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. І. Осьодло та ін.), проблема психології професіоналізму та професіонала (О. Ф. Волобуєва, С. О. Дружилов, О. П. Єрмолаєва, Г. В. Ложкін, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна, Ю. П. Поваренков та ін.).

Метою статі є розкриття основних підходів до визначення професіоналізму особистості, його особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість праць, присвячених проблемі формування професіоналізму та його структури, розкривають його у контексті виконання людиною безпосередньо професійної діяльності, тобто мова йде про працевлаштованого фахівця. Однак, на нашу думку, недостатньо висвітлено проблему становлення професіонала до вступу його у власне професійну діяльність. Тому під час етапу професійної підготовки необхідно приділяти увагу формуванню образу “Я-професіонала” студента, який за думкою В. О. Бодрова [2, с. 119], є об’єктивним показником динаміки професійного самовизначення особистості.

Видатний психолог Є. О. Клімов [7, с. 386] розуміє професіоналізм в першу чергу, як певну системну організацію свідомості, психіки людини, що включає, як мінімум, такі складові (властивості людини, праксис, гнозис, психодинаміка, інформованість, знання, досвід, культура професіонала, а також осмислення відповідності власних особливостей вимогам обраної професії), а не як просто найвищий рівень знань, умінь та результатів людини в конкретній сфері діяльності. Зокрема у “Репліці про структуру професіоналізму та професіонала” він вказує на зовнішні та внутрішні функції професіонала як складної системи, в якій саме психічні функції людини (уявлення про результат діяльності, саморегуляцію пове-

дінки перед виконанням професійних обов'язків та багато іншого) сприяють успішності професійної діяльності. Узагальнюючи погляди вченого на досліджувану проблему, можна говорити, що становлення професіоналізму під час професійної підготовки можливо за умови формування індивідуального стилю діяльності з урахуванням природно зумовлених якостей особистості, професійної самосвідомості та професійної майстерності, яка передбачає урівноваження кожної індивідуальності з предметними умовами праці. Тим більше, що особистісні якості людини не є незмінними.

Категорія “професійна самореалізація особистості”, що активно досліджується вітчизняними науковцями С. Д. Максименком та В. І. Осьодло, на думку автора статті, тісно корелює із розумінням професіоналізму. Так, вони визначають, що “самореалізація суб'єкта включає усвідомлення, вибір і реалізацію тих аспектів індивідуальності, які сприяють його самовираженню, реалізації своїх потенцій, формуванню суб'єктом власної системи смислів, цінностей, мотивів, уявлень про себе, постановку цілей і визначення способів їх досягнення, у т. ч. й перетворення себе” [10].

З точки зору акмеологічного підходу, зокрема А. О. Деркача і В. Г. Зазикіна [3, с. 28–30], професіоналізм – це така властивість особистості, що постійно розвивається, і в якій інтегровано особистісні й діяльнісні сторони професіоналізму. Мова йде про професіоналізм особистості та професіоналізм діяльності, які є сторонами “однієї медалі”. Перша категорія пов'язана із виявом високорозвинених професійно важливих та особистісно-ділових якостей, а друга – з високою продуктивністю, розвитком професійних навичок тощо. Професіоналізм виявляється в інтегрованому розвитку до найвищого психічних властивостей і характеру особистості, її досвіду і спрямованості, і цей рівень розвитку ніколи не буде остаточною.

Важливою та цікавою автору статті вважається розробка акмеологічних інваріантів професіоналізму:

1. Загальні інваріанти, які практично не залежать від специфіки професійної діяльності. Це:

- а) сила особистості;
- б) розвинена антиципація, що виявляється в умінні стратегічно мислити, прогнозувати та передбачати розвиток професійних ситуацій;

в) високий рівень саморегуляції, який виявляється в умінні керувати своїм станом, працездатності, стресостійкості, постійної готовності до екстрених дій;

г) вміння брати на себе відповідальність за прийняття рішень, що передбачає їх надійність, своєчасність і точність;

д) креативність, що виявляється не тільки у високому творчому потенціалі, але й в спеціальних уміннях нестандартно та ефективно розв'язувати професійні проблеми;

е) висока і адекватна мотивація досягнень.

2. Специфічні або особливі інваріанти, які певною мірою відображають специфіку конкретного виду професійної діяльності.

Акмеологи на основі проведених досліджень стверджують, що умовою розвитку дійсно професіоналізму є розвиненість всіх загальних інваріантів. Але при цьому наголошують, що вивчення специфічних інваріантів перебуває на етапі розвитку, тому розвиток професіоналізму повинен здійснюватися насамперед за рахунок формування і розвитку цих властивостей особистості.

У науковій праці “Психологія професіоналізму” [8] А. К. Маркова розділяє професіоналізм на нормативний, реальний та такий, що має конкретні психологічні ознаки. Так, “нормативний” професіоналізм – це сукупність, набір особистісних характеристик людини, необхідних для успішного виконання праці. “Реальний професіоналізм” конкретної людини передбачає, що вона володіє необхідним нормативним набором психічних якостей, та відбувається інтеріоризація професіоналізму. При цьому науковець вважає, що істинний професіоналізм людини – це не тільки досягнення високих професійних результатів та продуктивність праці, але й наявність таких психологічних компонентів, як внутрішнє ставлення людини до праці, стан її психічних якостей та їх відповідність обраній професії. Для адекватного розгляду й оцінки професіоналізму людини велике значення має те, що рухає людиною в професії, з яких ціннісних орієнтацій вона виходить тощо.

Саме процес професіоналізації передбачає формування та усвідомлення себе як професіонала. Він складається з багатьох етапів: аморфна оптація, власне оптація, професійна підготовка, професійна адаптація, первинна, вторинна адаптація та професійна майстерність. На етапі професійної підготовки здійснюється професійна освіта, яка на думку А. К. Маркової, передбачає формування професійних знань та умінь, а

також особистісних якостей та здібностей, відповідних обраній професії. Психологічною особливістю такої освіти є стимулювання таких психологічних якостей, які будуть сприяти ефективній професіоналізації, а саме ціннісних орієнтацій, сенсу професії, мотивів, цілей, емоцій, установки на адаптацію, професійні здібності, професійне мислення, професійні технології, у тому числі прийоми співробітництва в спільній професійній діяльності тощо.

На думку автора статті, такий супровід професійної освіти необхідний для формування сучасного конкурентоздатного випускника-професіонала. Однак, у вишах, особливо технічного профілю, не завжди навчально-виховний процес будується на розумінні необхідності психолого-педагогічного супроводу майбутнього фахівця.

Поняття професіонала Г. В. Ложкін і Н. Ю. Волянчук розкривають через професійну ідентичність та ідентифікацію. Так, професійної ідентичності можна досягнути лише за умови, коли провідною основою ідентифікації є професійна діяльність, що виступає як основний фактор психологічного благополуччя, а також за наявності перетворюючого психологічного потенціалу особистості [11].

Розкриваючи закони досягнення “акме” у професійній діяльності, О. О. Бодальов [1], зупиняючись на професійній підготовці фахівця-психолога, говорить, що набуття лише знань, умінь та навичок – це “натаскування” студента, яке призводить до формування особистості виконавця. А професіонал – це суб’єкт діяльності, що володіє такими психічними властивостями, які, являючи собою сталу структуру, дозволяють йому на високому продуктивному рівні виконувати ту діяльність, в якій він зарекомендував себе як фахівець. Отже, вчений вважає, що професіоналізмом можна називати інтегральну характеристику його індивідуальних, особистісних і суб’єктно-діяльнісних якостей, які розглядаються як цілісне утворення і дають йому можливість на максимальному рівні успішності вирішувати професійні завдання.

Узагальнюючи праці вчених з проблеми становлення професіонала, Е. Ф. Зеєр [6, с. 25] вважає, що професіоналізм – це сукупність професійної компетентності, професійної спрямованості та професійно важливих якостей (ПВЯ). Професійна компетентність з точки зору науковця являє собою сукупність професійних знань та умінь, а також способи виконання професійної діяльності. До професійної спрямованості належать ціннісні орієнтації, мотиви, професійна позиція та соціально-професій-

ний статус. Професійно-важливі якості – це індивідуальні якості особистості, що зумовлюють продуктивність діяльності. Людина-професіонал повинна володіти, крім знань, умінь, якостей і досвіду, певною компетенцією, здатністю до самоорганізації, відповідальністю та професійною надійністю. Така людина здатна виявити проблему, сформулювати завдання і знайти спосіб її розв'язання. Важливим моментом професійного становлення, впродовж якого формується професіоналізм, науковець вважає його психологічний супровід. Зокрема під час професійної освіти у майбутнього фахівця необхідно розвивати професійну свідомість, мислення, позитивне бачення світу, упевненість, ПВЯ та аутокомпетентність (адекватне бачення себе у професії та своїх соціально-професійних характеристик).

Досліджуючи проблему психології становлення професіонала, Поваренков Ю. П. [9] вважає, що вона варта посиленої уваги, зокрема виокремлення окремої галузі прикладної психології, де предметом вивчення був би процес професіоналізації. У цій праці науковець виділяє чотири підструктури індивідуальних якостей, що можуть ототожнюватися із професійно важливими якостями особистості. Це професійна спрямованість, професійний досвід, професійна обдарованість, професійна самосвідомість та якості особистості. Взагалі можна стверджувати, що Поваренков, виділяючи професійно орієнтовні, професійно важливі та професійно значимі якості, розкриває структуру особистості професіонала.

За думкою О. П. Єрмолаєвої [5, с. 55], професіонал – це суб'єкт, який включений до структури ідентифікаційних відносин “людина-професія-суспільство”, соціальна реалізація якого може розкриватися через професійну ідентичність як найвищу форму відповідності системі “Л–П–С”, та професійний маргіналізм, що є індикатором розпаду даної системи. Така деструкція виникає через або негативну, або несформовану ідентичність, чи в ситуації відмови від неї. Узагальнюючи праці вченого, можна стверджувати, що професіоналізм ототожнюється із професійною ідентичністю працівника. “Ідентичний професіонал – це особистісно-ментальне ототожнення себе із професією як сфери реалізації своєї життєвої місії на основі розуміння соціальної функції професії як власної долі”. Цікавим є факт виділення вченим типів професіоналів у порядку спадання ідентичних та збільшення маргінальних ознак: тотожний, повністю профпридатний, частково профпридатний, ментально профнепридатний (на

робочому місці), соціально профнепридатний (на робочому місці), інструментально профнепридатний (на робочому місці), повністю профнепридатний (не працює за професією). Однак авторка у своїх дослідженнях більш акцентує увагу на реалізації професіонала в умовах виконання ним трудових функцій у професійній діяльності та не зупиняється на проблемі професійної підготовки майбутніх професіоналів. Тому, на нашу думку, є сенс у подальшому дослідити взаємозв'язок між рівнями сформованості складових професіоналізму під час навчання у ВНЗ і типом професіонала на стадії первинної або вторинної професіоналізації.

В інженерно-психологічному підході до проблеми професіоналізму С. О. Дружилов [4, с. 14] розкриває його сутність не лише як досягнення людиною високих виробничих показників, але й як особливості його професійної мотивації, професійного мислення, системи його прагнень, ціннісних орієнтацій, смислу праці. Професіоналізм людини, на його думку – це системне утворення, що характеризує організацію психіки особистості загалом. Аналіз цього феномену повинен здійснюватися на рівні професіоналізму–якості (індивідуальні особливості працівника), процесу, що має власні стадії розвитку, та стану, що має два рівні – внутрішній (зафіксований свідомістю стан благополуччя–неблагополуччя), зовнішній (стан благополуччя, що може спостерігатися за допомогою зовнішніх ознак іншими людьми). Розкриваючи стадії розвитку професіоналізму, науковець зупиняється на чотирьох (допрофесіоналізм, власне професіоналізм, суперпрофесіоналізм, післяпрофесіоналізм), які виключно пов'язує з виконанням професійної діяльності. Але при цьому пише, що особливості професійної підготовки безпосередньо впливають на формування професіоналізму як психологічного феномену. Спираючись на дослідження вчених, С. О. Дружилов розкриває закономірності професійного навчання, під час якого здійснюється не монотонне поступове збільшення знань, умінь, кваліфікацій, а постійне долаття різноманітних бар'єрів, можлива регресія, пошук нових альтернатив тощо. Так, у результаті професійного навчання первинні індивідні, особистісні та суб'єктні якості людини повинні бути розвинені та адаптовані до різних сторін професії.

Досліджуючи проблему професійної придатності людини, В. О. Бодров [2, с. 121] як критерій та механізм регуляції формування особистості професіонала бачить особистісну ідентифікацію, що вбачається як співвідношення образу “Я-професіонал” з еталонною моделлю

професіонала. Науковець підкреслює про існування великого інтересу до проблеми формування професіонала в рамках психології особистості, зокрема генези мотиваційно-потребнісної сфери, здатностей тощо. У психологічному сенсі вона пов'язана із встановленням взаємозв'язку між індивідуальними особливостями особистісної сфери, розвитком мотивів, ПВЯ на різних етапах професіоналізації та закономірностями формування операціональної структури діяльності.

На думку автора статті, одним з найважливіших регуляторів становлення професіонала є побудова еталонного образу професіонала, що зумовить замотивованість особистості у професійному становленні. Для його побудови, на думку В. О. Бодрова [2, с. 122], необхідно здійснювати такі заходи, які б передбачали:

усвідомлення людиною соціальної значущості обраної професії (потреба до самореалізації, зацікавленість у професії тощо);

розвиток психічної складової структури особистості (типологічних властивостей, здатностей тощо);

формування когнітивної складової особистості (знань, умінь, навичок).

Вважаємо, що вищеперераховані заходи необхідно і треба реалізовувати під час професійної підготовки студента, що у майбутньому сприятиме більш ефективному та якісному процесу професіоналізації.

Досліджуючи праці зарубіжних науковців (Freidson E., Evans L., Hargreaves D., Holroyd C., Svensson L. та ін.) можна стверджувати про прикладний аспект розкриття проблеми професіоналізму особистості, зокрема науковцями вивчаються професіоналізм педагога, медика, політика тощо. Професіоналізм асоціюється у працях з професійною культурою працівника, принаймні вона складає основу формування досліджуваної категорії. Крім цього, виокремлюють професійну мотивацію, ставлення до роботи, успішне виконання обов'язків тощо. У деяких джерелах можна зустріти розуміння професіоналізму як відповідність нормі. Взагалі аналіз зарубіжних джерел з визначеної проблеми свідчить про розуміння необхідності дослідження проблеми становлення професіоналізму як під час професійної підготовки, так і в процесі виконання конкретної професійної діяльності.

Аналізуючи різні точки зору на проблему становлення професіонала, зробимо узагальнюючу таблицю з визначенням інваріантів професіоналізму/непрофесіоналізму.

**Психологічні інваріанти професіоналізму
та непрофесіоналізму особистості**

Критерії визначення	Інваріанти професіоналізму	Інваріанти непрофесіоналізму
Когнітивний	Професійні знання, уміння, навички. Інформованість. Загальна культура	Недостатня професійна освіченість. Закритість до інновацій. Маргіальність
Особистісний	ПВЯ. Креативність. Внутрішня сила. Антиципація. Професійна увага. Професійне мислення	Невідповідність психограмі професії. Шаблонність. Пасивність. Недалекоглядність. Неуважність. Ригідність мислення
Мотиваційний	Професійна мотивація. Домінування внутрішньої мотивації до професії. Мотивація досягнення успіху	Незацікавленість в успішній діяльності. Зовнішня негативна мотивація. Мотивація уникнення невдач
Ціннісний	Професійна свідомість. Професійна ідентичність. Співвідношення образу "Я-професіонал" з еталонною моделлю професіонала	Орієнтація на матеріальні цінності. Професійний маргіналізм. Неадекватне співвідношення образу та моделі
Операціональний	Професійна компетентність. Аутокомпетентність . Професійна культура. Професійна продуктивність. Стресостійкість	Професійна неграмотність. Неадекватне бачення себе у професії . Аморфне ставлення до праці. Інертність. Неможливість переносити значні навантаження

Отже, аналіз науково-психологічної літератури дозволяє визначити дефініцію "професіоналізм особисті", яку автор статті розуміє як інтегровану особистісну характеристику, що має багатокомпонентну структуру (професійна ідентичність, професійно важливі якості, професійна компетентність тощо) та формується протягом всього життя людини.

Висновок. Отже, визначення та розуміння поняття професіоналізму та психології професіонала у науково-психологічних дослідженнях дозволяють дійти висновку, що, по-перше, деякі автори вважають, що професіоналом можна стати лише протягом виконання професійних обов'язків і за умови ідентичності з обраною професією. По-друге, науковці стверджують, що основою формування професіоналізму є конкретні незмінні змінні, такі як сила особистості, висока продуктивність, креативність тощо за умови розвинених специфічних якостей, притаманних саме для обраної професії. По-третє, майже всі автори схиляються до основних рівнів розвитку професіоналізму (допрофесіоналізм, професіоналізм, суперпрофесіоналізм і післяпрофесіоналізм), які охоплюють усе професійне життя особистості. По-четверте, так чи інакше у всіх працях, присвячених визначеній проблемі, існує етап професійної підготовки особистості, протягом якого можливо, якщо не сформувати, то як мінімум сприяти становленню різних складових професіоналізму, таких як професійна спрямованість, ідентичність, мотивація, адаптація існуючих індивідуально-психологічних властивостей до необхідних ПВЯ.

Подальші перспективи дослідження – планується аналіз можливостей професійної освіти у формуванні конкретних елементів професіоналізму.

Список використаної літератури

1. Бодалёв А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев. – М. : Флинта; Наука, 1998. – 168 с.
2. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учебное пособие для вузов / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2001 – 511 с.
3. Деркач А. А. Акмеология : учебное пособие / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
4. Дружилов С. А. Психология профессионализма. Инженерно-психологический подход / С. А. Дружилов. – Харьков : Изд-во “Гуманитарный центр”, 2011. – 296 с.
5. Ермолаева Е. П. Оценка реализации профессионала в системе “человек-профессия-общество”. / Е. П. Ермолаева. – М. : Изд-во “Институт психологии РАН”, 2011. – 176 с.
6. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособ. для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
7. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М. : Издательство “Институт практической психологии” ; Воронеж : НПО “МО-ДЭК”, 1996. – 400 с.

8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : МГФ “Знание”, 1996. – 308 с.
9. Поваренков Ю. П. Психология становления профессионала как отрасль психологической науки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://yspu.org/images/archive/7/75/20100227092519!02_Поваренков_Ю.П..pdf
10. Максименко С. Д. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта / С. Д. Максименко, В. І. Осюдло [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_8/3-19.pdf
11. Ложкин Г. В. Конфликтные источники профессионального маргинализма / Г. В. Ложкин, Н. Ю. Волянук [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Go/2010_2/LogkinVolyanuk.pdf
12. Linda Evans (2010) Professionalism professionalism and the development of educational professionals [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eprints.whiterose.ac.uk/4077/>
13. Ozga J. (1995). Deskillng a profession: professionalism, deprofessionalisation and the new managerialism. In H. Busher and R. Saran (eds.). Managing teachers as professionals in schools. – London : Kogan Page. – P. 21–37.
14. Freidson E. (2001). Professionalism: The third logic. – London : Polity Press.

Рецензент – кандидат психологічних наук, доцент Попова Г. В.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2013.

Подбужая Н. В. Анализ современных подходов к изучению научной категории “профессионализм личности”

В статье анализируются подходы отечественных и зарубежных ученых относительно определения понятия профессионализма, психологических особенностей профессионалов, раскрываются инварианты профессионализма/непрофессионализма.

Ключевые слова: *личность профессионала, профессионализм, субъект деятельности, профессиональная подготовка.*

Pidbutska N. V. The analysis of the modern approaches to the determination of the scientific category of “professionalism of the personality”

The article analyzes the approaches of native and foreign scientists concerning the definition of the concept of professionalism, psychological features of professionals. The invariants of professionalism / lack of professionalism have been specified.

Keywords: *personality of professional, professionalism, subject of activity, professional training.*